

Het nooit verschenen plaatwerk van Jan David Zocher jr.

Christian Bertram

In nummer 1 van het Cascade – bulletin van 2011 is een interessant artikel te vinden van Jan Holwerda over de werkzaamheden van Jan David Zocher jr. aan een plaatwerk met architectuurtekeningen.¹

Jan Holwerda heeft me aangemoedigd om een aanvulling te leveren op zijn artikel, omdat zowel een van mijn bronnen als ook mijn referentiekader verschillen van wat hij heeft gepubliceerd.

Bij Holwerda lezen we – kort samengevat – dat uitgever Loosjes in Haarlem 1834 en 1835 advertenties plaatste voor de voorfinanciering van een plaatwerk door middel van intekening.

Het plaatwerk was door Loosjes berekend op 36 afleveringen van gebouw- en interieurontwerpen van Zocher. Holwerda plaatst het project van Zocher in de context van de herdruk van Gijsbert van Laars *Magazijn van Tuin-sieraaden* (1802 - 1809, herdruk vanaf 1831) en Johannes van Straatens *Afbeeldingen van antieke en moderne bouwkundige voorwerpen* (1826 - 1830) en vraagt zich ten slotte af waarom het project niet van de grond is gekomen.

Zochers project voor een plaatwerk ben ik voor het eerst tegen gekomen tijdens het onderzoek voor mijn dissertatie uit 2009, getiteld *Stille Größe: das niederländische Interesse an deutscher Architektur und Architekturförderung im 19. Jahrhundert* (Stille Grandeur: de Nederlandse interesse voor Duitse architectuur en bevordering van de architectuur in de negentiende eeuw).²

Een nieuwe bron: het prospectus van 1835

Mijn bronnen waren twee advertenties in de *Algemene Konst- en Letterbode* uit 1835³ maar vooral een prospectus van uitgever Loosjes van februari 1835.⁴ (Zie afbeelding 1)

Het nieuwe inzicht dat Loosjes en Zocher in ieder geval in juli 1834 al concreet bezig waren met een werk getiteld *Landelijk bouwkundig Maandschrift*, dank ik aan Holwerda. Ik kende alleen de vage aanduiding van Loosjes van februari 1835 dat het werk bij inschrijving *niet periodiek, gelijk eerst het voornemen was, maar bij aflevering* zou worden uitgegeven.

Wat het prospectus van 1 februari 1835 interessant maakt, is nieuwe en meer gedetailleerde informatie ten opzichte van de annonce van 4 juli 1834.

In februari 1835 beloofde Loosjes 36 afleveringen à 3 platen, dus 118 platen in totaal. Bij voldoende intekenaren hadden per jaar 8 tot 10 afleveringen moeten verschijnen. Bij de platen wilde Loosjes in 1834 alleen *plans en omschrijving der hoofdzakelijk benodigde bouwstoffen* geven, in 1835 dan ook nog een 'beschrijving' van de ontwerpen zelf.

Volgens de advertenties en het prospectus moeten 7 prentafbeeldingen (hebben) bestaan van de ontwerpen van Zocher. Zij lagen ter inzage bij een aantal de boekhandels, zie afbeelding 3 bij Holwerda. Ik heb niet één van de voorbeeldprenten kunnen vinden; is een van de lezers van het Cascade-bulletin er ooit een tegen gekomen?

De tekeningen in het Nederlands Architectuurinstituut (NAi)

Voor de vraag welke van de tekeningen in het NAi bestemd zouden kunnen geweest voor het plaatwerk, geeft het prospectus van 1835 een aanwijzing: *De reden, waarom dit Werk niet doorzichtkundig, of in de perspectief is gebracht, is, omdat zulks den Auteur minder geschikt voorkwam, om naar te werken, en maten tot de uitvoering te kunnen opnemen.*⁵

Een (helaas vrij klein) aantal perspectieftekeningen die we van Zocher kennen valt dus af als mogelijke voorbeelden voor prenten in het plaatwerk.

De context van 1834

Holwerda heeft het plaatwerk van Zocher geplaatst in de context van een aantal andere plaatwerken, met name Gijsbert van Laars *Magazijn van Tuin-sieraaden* en Johannes van Straatens *Afbeeldingen van antieke en moderne bouwkundige voorwerpen*.

Bij de bij Holwerda geciteerde opsomming van de inhoud van de ontwerpen valt op dat Zocher kennelijk alleen huizen, tuingebouwen en interieurs wilde afbeelden, maar geen tuinplattegronden. Hierin verschilde hij van Gijsbert van Laars *Magazijn van Tuin-sieraaden* dat wél af en toe tuinplattegronden liet zien. Ook laat Van Laar voornamelijk follies zien, kleine tuingebouwtjes om *onze tuinen te verfraaien en eene aangename bevalligheid van verscheidenheid en verrassing bij die grootschheid van gezigten te voegen*.⁶ Zocher laat in zijn nu nog bekende tekeningen voornamelijk grotere, vaak bewoonbare gebouwen zien van enige allure.

Verder valt op dat het bouwkundige oeuvre van Zocher grote overeenkomst vertoont met de Engelse bouwkunst van die tijd. Zocher, sinds 1838 lid van het Royal Institute of British Architects, heeft ook nooit een geheim gemaakt van zijn voorliefde voor de Engelse architectuur. In zijn pamflet *Kort antwoord op de Aanmerkingen des heeren I. Warnsinck op het onlangs tentoongestelde model van een koopmansbeurs voor de stad Amsterdam* uit 1840 verdedigde hij zijn als ‘Engels’ bekritiseerde ontwerp voor de Amsterdamse beurs: *Met leedwezen zie ik echter de bouwkunde in Engeland, over het geheel genomen, bij deze gelegenheid, gering geschat. Geene natie bezit zoo veele oorspronkelijke bouwkundige fragmenten uit Griekenland zelve, om haar tot leiddraat te verstrekken. Van allen, die Engeland doorreis hebben, erkennen dan ook verre de meesten, dat de bouwkundige roem van dat land in het algemeen groter is, dan die van het onze*.⁷

Een waarschijnlijk in 1841 (na het plaatwerkproject gemaakte) tekening voor een villa bijvoorbeeld toont dan ook grote overeenkomsten met een villa van de architect Decimus Burton in Regent's Park in Londen.

PROSPECTUS
 VAN EEN WERK, GETITELD:
LANDELIJK BOUWKUNDIG
ONTWERPEN

TOT VERFRAAJIING VAN AANLEG
 VAN
Landgoederen en Lusthoven,
 OOK TOT VERSIERING VAN HET INWENDIGE
 VAN
 LANDHUIZEN EN KLEINERE BUITENVERBLIJVEN,
 DOOR

J. D. ZOCHER,
 ARCHITECT TE HAARLEM, EN LID VAN DE KONINKLIJKE
 ACADEMIE VAN BEERLENDE KUNSTEN;

BIJ INTEEKENING UIT TE GEVEN BIJ
 VINCENT LOOSJES, te **HAARLEM.**

De Heer J. D. ZOCHER had reeds vele jaren den wensch gekoesterd, om een Landelijk Bouwkundig Werk te vervaardigen, geheel voor den aard van ons Vaderland geschikt. Sedert het eindigen zijner studiën, die hij het geluk had meer dan zeven jaren in de schoonste streken van *Europa*, vooral in *Italië*, te volbrengen, was hij, te midden zijner menigvuldige werkzaamheden bezig, om zich daartoe voor te bereiden, en droeg den ondergeteekenden nu den last op, om dezen wensch te verwezenlijken, gelijk daarvan in de Nieuwspapieren voorloopig is kennis gegeven.

Het voorgenomen Bouwkundig Werk zal, zoo als de titel aanduidt, meerendeels landelijk zijn, en bestaan uit door eene bekwame land in koper gebragte Platen, behandeld naar den aard of behoefte van de Ontwerpen, hetzij getst, aqua tint, of in trek; niet door een' misleidenden geest van navolging uit andere en vreemde werken te zamengeraapt, maar alle voorstellende originele nog onuitgevoerde Ontwerpen van den Auteur, naar de behoeften van ons land ingerigt, en berekend volgens de Nederlandsche ellemaat; benevens plans en beschrijving, ten einde de hoofdzakelijkste en geschiktste materialen tot de uitvoering hierin te vinden en de zelfde aan te wenden.

De Afbeeldingen zullen bestaan in Ontwerpen van groote en kleine landhuizen, en kleinere verblijven, oranjeriën, badhuizen, familiegraven, tuinmans-, jagers- en arbeidswoningen, hutten en boerenwoningen, ijskelders, menageriën, prieëlen, schuuten, huizen, verschillende hekken, meubelen en al, wat verder tot versiering en veraangenaming van het uit- en inwendige van Landgoederen en Buitenverblijven strekken kan.

De reden, waarom dit Werk niet doorzigtkundig, of in de perspectief is gebragt, is, omdat zulks den Auteur minder geschikt voorkwam, om naar te werken, en maten tot de uitvoering te kunnen opnemen.

Dit Werk zal bij *Inteekening* niet *periodiek*, gelijk eerst het voornemen was, maar bij *afleveringen* worden uitgegeven, elk van *drie platen*, met omschrijving der hoofdzakelijke benooodigde bouwstoffen, als ook de inwendige verdeeling van vertrekken, zolders enz., en bijvoeging van eenige aanmerkingen wegens de ligging der voorkomende gebouwen, en tot opheldering der

Afb. 1 en 2 (volgende pagina). Prospectus voor het plaatwerk van Zocher van 1 februari

1835.

landschappen, welke altoos zoodanig zullen zijn, dat dezelve in ons land werkelijk voorkomen, of wel daargesteld kunnen worden, — en het geheele Werk uit 36 zoodanige Afleveringen bestaan, die, zoodra er een genoegzaam aantal deelnemers is toegetreden, zooveel eene goede uitvoering toelaat, van tijd tot tijd, ten minste 8 à 10 jaarlijks, zullen uitgegeven worden.

Het voornemen is geenszins, om uit andere landen eenig voorwerp slaafs tot onzen bodem over te brengen, welke de gesteldheid van ons klimaat of natuur zoude kunnen verwerpen; de Auteur heeft alleen getracht, door veel te zien, zich eene eigen manier te vormen, en het schoonste uit verscheidene gewesten voor ons Vaderland gepast te maken.

De gebouwen komen in verschillende bouwtranten voor, zoowel in den Gothischen en Zwitserschen stijl als in de edele bouworders, en zal, zooveel mogelijk, de natuur met geen onnutte versierselen, welke stuitende zijn, beledigen.

Ten einde over de uitvoering van dit Werk te kunnen oordeelen, zullen Zeven onderscheidene Voorwerpen, zoo gekleurd als ongekleurd, tot proeven bij den ondergeteekenden en bij de voornaamste Boekhandelaren in onderscheidene steden voorliggen, enkel dienende om den aard van dit Werk min of meer aan de belanghebbenden duidelijk te maken, — bij welke en andere Boekhandelaars ook de Inteekening kan geschieden, op de Voorwaarden hierbij gevoegd.

Daar aan dit echt nationaal Werk geene kosten tot eene goede uitvoering zullen gespaard worden, twijfelt de ondergeteekende niet aan de medewerking van alle

kunstlievenden en belanghebbenden, zonder welker toetreding tot de Inteekening dit Werk niet tot stand zou kunnen komen.

Haarlem,
1 Februarij 1835.

V. LOOSJES.

VOORWAARDEN.

1°. Iedere aflevering van drie Platen, met den daarbij behoorenden tekst, zal *ongekleurd* voor de Inteekenaars berekend worden tegen *f* 3,75, en de prijs buiten inteekening tot *f* 4,75 verhoogd worden.

2°. Elke aflevering, voorzien van met alle zorg *gekleurde* Platen, zal alleen bij Inteekening verkrijgbaar zijn tegen *f* 9,50.

3°. De betaling geschiedt, bij de afgifte van elke aflevering, tegen quitantie.

4°. De Inteekening staat open tot den 31sten Mei 1835.

De Ondergeteekende wonende te

verklaart bij

dezen in te teekenen op Exemplaar van
J. D. ZOCHER, *Landelijk Bouwkundige Ontwerpen*, in 36
afleveringen, (*) zullende uitgegeven
worden bij V. Loosjes te Haarlem, volgens Voorwaarden
in het Prospectus bepaald.

(*) In te vullen *gekleurd* of *ongekleurd*.

Zochers voorkeur voor het Engelse neoclassicisme was langdurig. Waarom maakte hij juist in 1834/35 plannen voor de publicatie van een plaatwerk met ontwerpen naar Engelse smaak?

Dat heeft mijns inziens te maken met de Nederlandse zoektocht naar een nationale architectuur na de Belgische opstand van 1830/31. In het kader van een nieuwe definitie van de Nederlandse rol na het uiteenvallen van het Verenigde Koninkrijk en de opkomst van België als zelfstandige staat lijkt ook de vraag naar imposantere nationale architectuur gerezen te zijn. Met de interesse voor een architectuur die aan de ene kant in de traditionele soberheid moest

wortelen, maar die aan de andere kant ook een nieuw nationaal zelfbewustzijn moest vertalen in architectuur (interesse voor een soort 'Stille Grandeur'), rees ook de interesse voor buitenlandse ontwikkelingen. Midden jaren dertig van de negentiende eeuw kwam even Groot-Brittannië in beeld. Daarna werd de blik op de Duitse staten gericht.⁸

Het Engelse voorbeeld rond 1834 is onder meer terug te zien in een ander publicatieproject: het vanaf 1834 verschijnende *Nederlandsch Bouwkunstig Magazijn* dat voor het grootste deel een vertaling was van J.C. Loudons *Architectural Magazine*.⁹ Dat zal ook de Zochers niet zijn ontgaan: samen met de fleur van het Nederlandse architectenschap waren ook Jan David Zocher jr. en Karel George Zocher intekenaren op het nieuwe architectuurblad.¹⁰ Wat in het *Nederlandsch Bouwkunstig Magazijn* ontbrak, waren goede illustraties. Dat Engeland veel te bieden had op architectuurgebied werd verteld maar niet getoond.

Zocher zelf behielp zich waarschijnlijk toen al met het geïllustreerde topografische boek *Metropolitan Improvements* uit 1827-29 van James Elmes.¹¹ Dat hij het boek in ieder geval in 1840 kende, weten we uit zijn *Kort antwoord op de Aanmerkingen des heeren I. Warnsinck* uit 1840.¹² *Metropolitan Improvements* was geen vakpublicatie voor architecten. Elmes verkoos daarom de voor de leek aantrekkelijke perspectiefafbeeldingen van gebouwen in hun stedelijke omgeving boven de voor bouwtekeningen gangbare orthografische projectie.

En hier zagen dan waarschijnlijk ook Zocher en uitgever Loosjes hun 'gat in de markt': ontwerpen in Engelse stijl maar dan door een Nederlander bedacht, in orthografische projectie. Bruikbaar voor de bouwmeester maar ook verleidelijk genoeg voor de opdrachtgever.

Maar waarom kwam het project in deze ideale omstandigheden dan niet van de grond?

Het mislukken van het project

Holwerda noemt in zijn artikel drie mogelijke redenen voor het mislukken van het project: te weinig belangstelling bij het publiek, te weinig tijd bij Zocher voor het maken van 36 afleveringen en/of weerzin bij Zocher om de schrijversrol op zich te nemen.

Ook in deze vraag wijst het prospectus uit 1835 in een bepaalde richting:

Een ongekleurd exemplaar moest 36 x f 3,75 kosten, dus f 135,- in totaal, een gekleurd exemplaar zelfs f 342,-. Ter vergelijking: het kwalitatief hoogwaardig uitgegeven plaatwerk van Van Straaten dat tussen 1826 en 1830 in 14 afleveringen (à zes platen met tekst) verscheen, kostte in een ongekleurd exemplaar f 45,50 (normaal papier) of f 59,50 (velijnpapier).¹³

Door de ongekend hoge prijs voor zowel de gekleurde als de ongekleurde versie kwam het plaatwerk in de jaren '30 niet van de grond. Vanaf de jaren '40 van de negentiende eeuw overstroonden met name Duitse plaatwerken de Nederlandse markt, goedkoop, aantrekkelijk en vaak in kleur.¹⁴ De kans voor Zocher om nu nog een Nederlandse uitgever te interesseren voor een prijzig plaatwerk met eigen ontwerpen naar Engels voorbeeld was in deze situatie bijna nihil.

Noten:

¹ Jan Holwerda, J.D. Zochers Landelijk Bouwkundige Ontwerpen, tot verfraaiing van aanleg van Landgoederen en Lusthoven, *Cascade Bulletin voor tuinhistorie*, 20 (2011), nr. 1, p.19-27.

² Christian Bertram. *Stille Grösse. Das niederländische Interesse an deutscher Architektur und Architekturförderung im 19. Jahrhundert*. Niet gepubliceerde dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen, februari 2009.

³ *Algem Konst- en Letter-Bode, voor het jaar 1835*, deel 1, nr. 8 (1835) p. 122-123 en deel 1, nr. 9 (1835) p. 144.

⁴ *Prospectus van een werk, getiteld: Landelijk bouwkundige ontwerpen tot verfraaiing van aanleg van landgoederen en lusthoven, ook tot versiering van het inwendige van landhuizen en kleinere buitenverblijven, door J.D. Zocher, architect te Haarlem, en lid van*

de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten; bij intekening uit te geven bij Vincent Loosjes, te Haarlem. [Haarlem: Vincent Loosjes, 1 februari 1835].

⁵ *Prospectus van een werk, getiteld: Landelijk bouwkundige ontwerpen* (1835): p.2.

⁶ Gijsbert van Laar. *Magazijn van Tuin-sieraaden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lusthoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maken zijn.* (...) Amsterdam: Johannes Allart, 1802-1809, voorrede.

⁷ J.D. Zocher. *Kort antwoord op de Aanmerkingen des heeren I. Warnsinck op het onlangs tentoongestelde model van eene koopmansbeurs voor de stad Amsterdam.* Amsterdam 1840, p. 7.

⁸ Ch. Bertram. *Stille Grösse* (2009): p. 55-61.

⁹ *Nederlandsch Bouwkunstig Magazijn. Tijdschrift tot verbetering, nut en voordeel in de bouw-, timmer-, beeldhouwkunst en meubelering; benevens onderscheidene kunsten en ambachten, daarmede in betrekking staande.* Amsterdam 1834, nr.1 - 1839, nr.12, later vervolgd.

¹⁰ *Nederlandsch Bouwkunstig Magazijn*, nr. 1, 1834, nr. 1, XIII e.v., *lijst der intekenaaren.*

¹¹ James Elmes. *Metropolitan Improvements or London in the Nineteenth Century: displayed in a Series of Engravings of the new Buildings, Improvements, &c. by the most eminent Artists, from original Drawings, taken from the Objects themselves expressly for this Work, by Mr. Thos. H. Shepherd: comprising the Palaces, Parks, new Churches, Bridges, Streets, River Scenery, Public Offices and Institutions, Gentlemen's Seats and Mansions, and every other Object worthy of Notice Throughout the Metropolis and its Environs, with historical, topographical, and critical Illustrations*, by James Elmes, M.R.I.A. Architect, Author of the Life of Sir Christopher Wren, Lectures on Architecture, Dictionary of the Fine Arts, &c. London 1828 [1827-1829].

¹² J.D. Zocher. *Kort antwoord op de Aanmerkingen des heeren I. Warnsinck*, 1840, p. 6.

¹³ A.B. Saakes. *Lijst van nieuw uitgekomen boeken, in den jare 1830*, 1830, nr.3, p. 115.

¹⁴ Ch. Bertram. *Stille Grösse* (2009): p. 114-119.